

Asifə Telman qızı Əliyeva⁹²
**KÜTLƏVİ INFORMASIYA VASİTƏLƏRİNDƏ ƏDƏBİ
DİL NORMALARININ POZULMASI**

Qloballaşmanın təsiri nəticəsində bu gün Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinə, ümumən, normativ strukturuна təsir edən “hava kütlələri” daha çox kütləvi informasiya vasitələrindən daxil olur. Çünki gündəlik həyatdan başlamış böyük ictimai sferaya qədər bütün informasiyaların qaynağı media, mətbuat və elektron resurslar olduğundan ana dilimizin ictimaiyyət qarşısında ən çox işlək olduğu sahə kütləvi informasiya vasitələridir.

KİV cəmiyyətin aynasıdır ifadəsi nəhaq yerə meydana gəlməyib. Belə ki, ictimaiyyətdə baş verən ən mühüm dəyişikliklər, o cümlədən yeni ifadələr, anlayışlar ən operativ və əyani şəkildə mediada və mətbuat səhifələrində əks olunur. Odur ki, KİV-in dili Azərbaycan ədəbi dilinin qanunauyğunluqlarına əsaslanır və daim müsbət dəyişikliklərə meyil edir.

Ümumiyyətlə, hər bir jurnalist və qələm sahibi KİV-ə, o cümlədən mətbuata gətirdiyi yeni ifadə və yaradıcılıq tapıntısı ilə onu zənginləşdirməlidir. Çünki yazıdakı səlislik, lakoniklik, aydınlıq və dəqiqlik mətbuat dilinin daha da inkişafına gətirib çıxarır. O yazır, o qələm sahibi xoşbəxtlik ki, oxucusu onun nə demək istədiyini, elə ilk cümlədən, abzasdan anlayır. Yazıdakı ifadələri oxucu üçün doğma olur və fikirlərinin anlaşılmasında heç bir çətinliyə rast gəlinmir. Cümlələri axıcı olur, fikirlər arasında rabitə, rəvanlıq və dolğunluq qorunur. Bütün bunlar özlüyündə jurnalistin yazı peşəkarlığının və mətbuat dilinin inkişafının göstəricisidir. Lakin KİV-də, bəzən sözügedən halların pozulduğunu müşahidə edirik. Xüsusən televiziya və radiolarda Azərbaycan dili normalarının kobudcasına pozulması halları tez-tez müşahidə olunur: bu barədə də dəfələrlə danışılıb və buna dair müzakirələr hazırda da davam edir. Məsələn, bəzən sözlər ana dilimizin yox, özünün mənsub olduğu dilin qrammatik normalarına uyğun yazılır. Əslində isə əcnəbi sözləri özləşdirmək lazımdır. Söz yazıldığı kimi yox, bizim dilimizdə deyildiyi kimi yazılmalıdır. Amma mətbuatda orfoqrafiya qaydalarının müvafiq (7, 8, 9, 10, 11, 12) maddələrini çox ciddi şəkildə pozmaqla bir sıra sözlər səhv yazılır (4, s. 13). Sözə qarşı ani biganəlik dilimizə qarşı hörmətsizliklə nəticələnir. Və məlumatlandırılan kütlənin də dil qaydalarını yanlış şəkildə mənimsəməsinə səbəb olur.

Dilimizin lüğət tərkibi həddindən artıq zəngindir. Ancaq KİV mənsubları bəzən sözü axtarır tapmaqda çətinlik çəkirlər. Bilirik ki, hər hansı bir əcnəbi sözün dilimizdəki qarşılığı yazılmalıdır. Yoxdursa da, jurnalist, publisist bu qarşılığı düşünüb tapmalıdır. Çünki söz adamı olaraq, sözləri aktivləşdirmək onların vəzifə borcudur. Əksinə, ara danışılqlarında, məişət söhbətlərində istifadə etdiyimiz əcnəbi sözləri, xüsusən vulqarizmləri mətbuata gətirib, dilimizin qaydalarını korlamaq və gənclərin formalaşmasına mənfi təsir etməli deyil. Bizcə, Avropa mənşəli sözləri əslinə uyğun olaraq dırnaqda yazıb (“youtube”, “mail” və s.) vəziyyətdən çıxmaqla mətbuat nümayəndələri dilimizin qaydalarını da pozurlar.

Son zamanlar xüsusilə televiziya dilində (ilk növbədə cəmiyyətin maraq göstərdiyi şou verilişlərində) dialektizmlərə meylin gücləndiyi müşahidə olunur. İntellektual səviyyəsi ümumiyyətlə yüksək olmayan müğənnilər bir yana, hətta həmin verilişlərin aparıcıları da dialektə, əsasən, Bakı dialektində danışmağa üstünlük verirlər (məsələn, *yaxçı, nöşün, həri* və s. dialektizmlər işlədilir) ki, bu da ədəbi normaya laqeydlilik, hörmətsizlik gətirir. Yaxud aşırı sənətinə həsr olunmuş verilişlərdə, xüsusilə müsabiqə və ya yarışmalarda Qazax, ümumiyyətlə Qərb dialektlərimizdən geniş istifadə edilir.

Əlbəttə, Azərbaycan dilinin dialektləri, şivələri bizim milli sərvətimizdir. Və çox az azərbaycanlı təsəvvür etmək olar ki, hansısa bir dialektə, şivəyə mənsub olub onu az və ya çox bilməsin. Məişətdə ləhcədən istifadəni də heç kəs yasaqlaya bilməz. Hətta televiziya, ya radioda müəyyən ekzotik təəssürat yaratmaq üçün dialektizmə müraciət etmək də mümkündür. Ancaq, necə deyirlər, qədərində... Və dinləyici hiss etməlidir ki, norma hansıdır, bu və ya digər məqsədlə normadan yayınma nədən ibarətdir.

Etiraf etməliyik ki, ədəbi dilimizdə olmasa da, xalq danışığı dilimizdə rus sözləri, ifadələri kifayət qədər geniş yayılmışdır: *açkı, znaçit, pasluşnu, seryoznu, paryadoçnu, toçnu, damaşnik, maşennik, zakonni, sveji* və s. Bu cür sözlərin, ifadələrin işlədilməsi yalnız bu və ya digər şəxsin nitq qüsuru, yaxud subyektiv marağının təzahürü kimi izah oluna bilməz. Ədəbi normaya belə kütləvi təcavüz eyni zamanda ümumən milli dil təfəkküründəki yad sözlərə müqavimət immunitetinin zəifliyi ilə bağlıdır. Bu isə o deməkdir ki, yuxarıda sadaladığımız, eləcə də sadalamadığımız yüzrlə rus sözlərinin ana dilindəki qarşılıqları milli dil təfəkküründə ya lazımı qədər möhkəm oturmamışdır, ya da xalq danışığı dilində alınma sözün ekzotik-ideoloji nüfuzu o qədər yüksəkdir ki, ana dili sözünü sıxışdırmaq gücündədir.

Azərbaycan dili həm müstəqil dövlət kimi getdikcə güclənən ölkəmizdə, həm də dünyada yaşayan çoxmilyonlu soydaşlarımızın ünsiyyət vasitəsi və onların mənəvi doğmalığının əsasıdır. Bu dil nə qədər saf və zəngin olarsa, mənəvi varlığımızı dolğun ifadə edərsə, milli birlik də bir o qədər möhkəm və sarsılmaz olar. İkincisi, dövlət dili rəngarəng etnik və konfessional tərkibə malik olan müstəqil Azərbaycanın bütün vətəndaşlarının ürəkdən qəbul etdiyi və birləşdirici rol oynayan nadir mədəni-sosial fenomendir.

Azərbaycan reallığında ictimai fikrə təsir imkanları baxımından televiziya və radionun digər kütləvi informasiya vasitələrindən yüksək dəyəndiyini qeyd edən Prezidentin köməkçisi deyib ki, televiziya və radio hər evə, ailəyə daxil olaraq insanların gündəlik həyatının adi normasına çevrilib. Teleradio dövlət dilinin qorunub saxlanması, inkişafı və zənginləşməsi üçün böyük imkanlara malikdir. Biz bu

⁹² BDU-nun dosenti. asifa-aliyeva@mail.ru

imkanlardan səmərəli istifadə edərək müstəqil dövlətçiliyimizin milli mədəni dayaqlarından biri, cəmiyyətdə səfərbəredici vasitə kimi mühüm rol oynayan dövlət dilinin mövqeyinin daha da möhkəmləndirilməsi üçün zəruri tədbirlər görməliyik.

Ədəbi dilin inkişafına mane olan ən böyük təhlükələrdən biri də düşüncə və ya təfəkkür mədəniyyətinin aşağı olmasıdır ki, bu, bütövlükdə millətə deyil, ayrı-ayrı şəxslərə aiddir. Lakin həmin ayrı-ayrı şəxslərin nitq qüsuru və ya məzmun-mündərcəsiz nitqi tirajlanırsa, kütləvi hal alırsa, istər-istəməz, ictimai (milli!) problemə çevrilir. Məsələn, bir vaxtlar müxalifət mətbuatında və ya "müstəqil mətbuat" dediyimiz kütləvi informasiya vasitələrində söyüşlər, təhqirlər, böhtanlar o həddə çatmışdı ki, sanki yeni bir "mətbuat dili" yaranırdı... indiyə qədər də bu "dil-üslub"un müəyyən əlamətləri qalmaqdadır. Eləcə də bir sıra mətbuat orqanlarında ideya-məzmunundan uzaq, nə məqsədlə yazıldığı bilinməyən xeyli məqalələrə rast gəlinir ki, burada dil informasiya vermək, yaxud idrak funksiyalarını yerinə yetirməkdən məhrum edildiyinə görə, əgər belə demək mümkünsə, enerjisini itirir. Xüsusilə acınacaqlı haldır ki, mətbuatda az qala hər gün artıq bu sahədə "peşəkarlaşmış" jurnalistlərin əli qələm tutmayan müxtəlif (və əsasən, cəmiyyətdə müəyyən mövqeyi olan, tanınmış) şəxslərin adından yazıb çap etdirdikləri "məqalələr"i oxumalı oluruq ki, burada da dil-üslub konyunkturunu, təfəkkür sönüklüyünü görməmək mümkün deyil.

Ədəbi dilin normaları ilə bağlı internet məkanında yaşanan arzuolunmaz tendensiyanı dərhal aradan qaldırmaq mümkün deyil. Çünki bu gün Azərbaycan dilinin inkişaf elədiyi ən intensiv, ən enerjili yer məhz kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən də elektron informasiya vasitələridir, sosial şəbəkələrdir. Qeyd edək ki, əslində bunun üstünlüyü də var. Ona görə ki, bütün xalq, bütün cəmiyyət bu prosesə qoşulur. Internet resursları imkan verir ki, cəmiyyətin savadlı təbəqəsi də, savadsız təbəqəsi də yazsın, fikir bildirsin. Artıq neçə müddətdir ki, biz bunları müşahidə edirik. Internetdəki yazışmalar insanlarda dildən istifadəni bir qədər də artırır. Bunun nəticəsində dil daha da inkişaf edir. Müşahidələr göstərir ki, artıq virtual aləmdə Azərbaycan dilinin normaları müəyyən qədər yavaş-yavaş gözlənilməyə başlayır, buna dövlət nəzarəti ilə yanaşı, ictimai nəzarət də təsir edir. Hətta bəzi saytlarda informasiya mətnləri üzərində istifadəçinin orfoqrafik düzəlişlər etməsi üçün imkanlar da yaradılmışdır.

Bütün bu dediklərimizin miqyasında belə qənaətə gəlirik ki, müasir dövrdə Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafına və onun normativ strukturuna təsir tezliyi kütləvi informasiya vasitələrində müşahidə olunur. Televiziya, radio, qəzet, jurnal və elektron informasiya resurslarında ədəbi dil normalarının ciddi şəkildə qorunmasına nəzarət, həqiqətən də böyük məsuliyyət tələb edir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbasova S. və b. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı: BDU, 2016
2. Adilov M. Mətbuat (qəzet) dili haqqında. Nitq mədəniyyəti məsələləri, Bakı, Elm, 1969, s. 33-38;
3. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2013
4. Ədəbi dilinin qorunmasında və inkişafında KİV-in rolu mövzusunda konfrans // <https://www.bizimvol.info/az/news/24780.html>
5. Əliyev K. Nitq mədəniyyəti və üslubiyyatın əsasları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2001
6. Xudiyev N. Radio, televiziya və ədəbi dil. Bakı, 2001
7. Məhərrəmli Q. Mediada işlənən alınma sözlər (izahlı lüğət). Bakı: Elm, 2008
8. Məhərrəmli Q. Televiziya dili. Spesifika: funksiya və struktur. Bakı: Elm, 2002

Açar sözlər: Azərbaycan dili, media, mətbuat, internet, ədəbi dil, norma

Ключевые слова: азербайджанский язык, СМИ, пресса, Интернет, литературный язык, норма

Key words: Azerbaijani language, media, press, internet, literary language, norm

XÜLASƏ

Məqalədə KİV-də dil mənzərəsi: mövcud vəziyyət və problemlər təhlil olunur. Burada Azərbaycan ədəbi dili normalarının qorunması və pozulma məqamları ilə bağlı fikirlər səsləndirilir. Bugün Azərbaycan dili ən çox publisistikada inkişaf edir, ancaq Azərbaycan dilinin normalarının pozulduğu ən münbit məkan da KİV-dir. Hər kəsin danışdığı və hər kəsin yazdığı bir dövrdə hər kəsin məsuliyyət daşdığını güman etmək çox çətindir. Ədəbi dilin inkişafına mane olan ən böyük təhlükələrdən biri də düşüncə və ya təfəkkür mədəniyyətinin aşağı olmasıdır ki, bu, bütövlükdə millətə deyil, ayrı-ayrı şəxslərə aiddir. Lakin həmin ayrı-ayrı şəxslərin nitq qüsuru və ya məzmun-mündərcəsiz nitqi tirajlanırsa, kütləvi hal alırsa, istər istəməz, ictimai (milli!) problemə çevrilir.

Həmçinin Azərbaycan dilinin ən çox işləndiyi yerlərdən biri də internet məkanıdır. Müşahidələr göstərir ki, artıq virtual aləmdə Azərbaycan dilinin normaları müəyyən qədər yavaş-yavaş gözlənilməyə başlayır, buna dövlət nəzarəti ilə yanaşı, ictimai nəzarət də təsir edir. Hətta bəzi saytlarda informasiya mətnləri üzərində istifadəçinin orfoqrafik düzəlişlər etməsi üçün imkanlar da yaradılmışdır. Televiziya, radio, qəzet, jurnal və elektron informasiya resurslarında ədəbi dil normalarının ciddi şəkildə qorunmasına nəzarət, həqiqətən də böyük məsuliyyət tələb edir.

ПОЛОЖЕНИЕ ЛИТЕРАТУРНЫХ ЯЗЫКОВЫХ НОРМ В СМИ РЕЗЮМЕ

В статье анализируется языковой ландшафт в СМИ: текущая ситуация и проблемы. Здесь высказываются мнения о защите и нарушении норм азербайджанского литературного языка. Сегодня азербайджанский язык наиболее развит в журналистике, но самой благодатной почвой для нарушения норм азербайджанского языка являются СМИ. В то время, когда все говорят и все пишут, очень трудно предположить, что каждый несет ответственность. Также одним из мест, где азербайджанский язык используется больше всего, является Интернет. Наблюдения показывают, что в виртуальном мире нормы азербайджанского языка в некоторой степени начинают ожидать, на что влияет не только государственный контроль, но и общественный контроль. Одним из величайших препятствий на пути развития

литературного языка является низкая культура мышления или мышления, которая распространяется не на нацию в целом, а на отдельных людей. Однако, если дефект речи этих людей или их речь без содержания воспроизводится и становится широко распространенной, это неизбежно становится социальной (национальной!) Проблемой.

Некоторые сайты даже позволяют пользователю вносить правки в информационные тексты. Контроль за строгим соблюдением норм литературного языка на телевидении, радио, в газетах, журналах и электронных информационных ресурсах требует большой ответственности. Невозможно сразу устранить нежелательную тенденцию в Интернет-пространстве, связанную с нормами литературного языка.

THE SITUATION IN LITERARY LANGUAGE NORMS IN THE MEDIA SUMMARY

The article analyzes the language landscape in the media: the current situation and problems. Opinions on the protection and violation of the norms of the Azerbaijani literary language are voiced here. Today, the Azerbaijani language is most developed in journalism, but the most fertile ground for the violation of the norms of the Azerbaijani language is the media. At a time when everyone is talking and everyone is writing, it is very difficult to assume that everyone is responsible. One of the greatest obstacles to the development of literary language is the low culture of thought or thinking, which applies not to the nation as a whole, but to individuals. However, if the speech defect of these individuals or their speech without content is replicated and becomes widespread, it inevitably becomes a social (national!) Problem.

Also, one of the places where the Azerbaijani language is used the most is the Internet. Observations show that in the virtual world, the norms of the Azerbaijani language are beginning to be expected to some extent, which is influenced not only by state control, but also by public control. Some sites even allow the user to make spelling adjustments to information texts.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva